

ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II-ისა და ანტონ I დიდი კათალიკოსის კულტურულ-საგანმანათლებლო რეფორმები

შესავალი

XVIII საუკუნე მრავალმხრივ საინტერესო, განსაკუთრებით მნიშვნელოვანი და გამორჩეულად ტრაგიკული პერიოდია საქართველოს პოლიტიკურ-ეკონომიკური, სოციალურ-რელიგიური და კულტურულ-საგანმანათლებლო განვითარების ისტორიაში. ამ პერიოდის საერო და სასულიერო ღირსეულად მოაზროვნე მოღვაწეთა უმთავრეს მიზანს წარმოადგენდა სამეფო-სამთავროებად დაყოფილი საქართველოს პოლიტიკური გაერთიანება, ოპოზიციურად განწყობილი ძალების ალაგმვა, ქვეყნის სოციალურ-კულტურული განვითარება და ეროვნული გადაგვარების პროცესის შეჩერება, რისთვისაც უპირველეს ყოვლისა, აუცილებელი იყო საქართველოს მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესიის გაძლიერება და განმტკიცება. ამ მიზნით, მთელი XVIII საუკუნის განმავლობაში, სამეფო ხელისუფლებისა და საქართველოს მართლმადიდებელი სამოციქულო ეკლესიის ურთიერთკავშირის შედეგად გატარდა უმნიშვნელოვანესი ღონისძიებები, რომელთაც უდიდესი წვლილი შეიტანეს ქვეყნის იდეური გაერთიანებისა და რწმენის განმტკიცების საქმეში.

მეთოდები

სტატიაზე მუშაობისას გამოყენებულია შინაარსობრივი ანალიზისა და კომპარატიული მეთოდები, რაც გულისხმობს მიზეზ-შედეგობრივი კავშირების მოძიებასა და პროცესების მთავარი მახასიათებლების წარმოჩენას.

შედეგები

ნებისმიერი დამპყრობელი საქართველოს წინააღმდეგ ბრძოლას იწყებდა საეკლესიო ნივთებისა და, განსაკუთრებით, საღვთისმსახურო წიგნების განადგურებით, რაც აუცილებელი იყო წირვა-ლოცვის ჩასატარებლად. წვადნენ და ანადგურებდნენ ეკლესია-მონასტრებში არსებულ მდიდარ ბიბლიოთეკებს და ხოცავდნენ წიგნის გადამწერებს, რათა კულტურულ-საგანმანათლებლო და სულიერი კერები მოესპოთ საქართველოში (ხელაია, 2013: 78).

მსგავს მდგომარეობაში იმყოფებოდა საქართველო XVII-XVIII საუკუნეების განმავლობაში, როდესაც სპარსეთისა და ოსმალეთის იმპერიები მიზანმიმართულად უწყობდნენ ხელს საქართველოს ტერიტორიული მთლიანობის დარღვევას, მოსახლეობის შემცირებასა და ტყვეებად გაყიდვას, ეკლესია-მონასტრების აოხრებასა და კულტურულ-საგანმანათლებლო ცენტრების მოსპობას, რასაც აქტიურად უჭერდა მხარს მეფისა და კათალიკოსის ოპოზიციაში მყოფი ქართველ დიდებულთა უდიდესი ნაწილი.

მიუხედავად უმძიმესი პოლიტიკური ვითარებისა, XVIII საუკუნის II ნახევარში ქართლ-კახეთის მეფე ერეკლე II-სა და ანტონ I დიდი კა-

თალიკოსის ხელმძღვანელობით გატარდა უმნიშვნელოვანესი კულტურულ-საგანმანათლებლო რეფორმები, რომელთაც უდიდესი გავლენა იქონიეს ქვეყნის პოლიტიკურ-ეკონომიკური და სულიერი განმტკიცებისა და გაძლიერების საქმეში.

მსჯელობა

XVIII საუკუნის 30-იანი წლებიდან, როდესაც ქართლის სამეფო ტახტის დაუფლებას გარე და შიდა ძალების ჩარევით არაერთი პრეტენდენტი ცდილობდა, ყველაზე მეტი იურიდიული უფლება ქართლის სამეფო ტახტის დასაკავებლად გააჩნდა თეიმურაზ ბატონიშვილს. იგი იყო ქართლის ბაგრატიონთა შთამომავლის - იესეს შვილი, ერეკლე II-ის მამიდაშვილი. ისინი ბავშვობიდანვე ერთად იზრდებოდნენ, იმდროინდელი პოლიტიკური მდგომარეობიდან გამომდინარე მყარი ურთიერთობა ჰქონდათ ერთმანეთთან, სიცოცხლის ბოლომდე ერთად იღვწოდნენ საქართველოსთვის და „ორივემ გვიჩვენეს ჭეშმარიტი გმირობა თავ-თავის ხვედრს საქმეში“ (ქორდანი, 1991: 31).

დაბადებიდანვე თეიმურაზ ბატონიშვილი იზრდებოდა დავით გარეჯის უდაბნოში ნათლიასთან, სადაც მიიღო საფუძვლიანი განათლება მეცნიერების სხვადასხვა დარგში. რადგან თეიმურაზის დედა - ელენე დედოფალი შვილს ქართლის სამეფო ტახტისათვის ამზადებდა, უფლისწულმა შეიძინა ღირსეული მეფისათვის შესაფერისი საერო და სასულიერო განათლება. შეისწავლა წმინდა წერილი, საღვთისმეტყველო მეცნიერებები, ლიტერატურა, ბერძნული, ლათინური, სპარსული, რუსული და სომხური ენები.

მას შემდეგ, რაც ქართლში შემოჭრილ ნადირ-შაჰის ბრძანებით თეიმურაზ ბატონიშვილის საცოლვე - თამარი ნადირ-შაჰის ბრძანებით სპარსეთში გაგზავნეს, მან სამუდამოდ აიღო ხელი საერო ცხოვრებაზე და 18 წლის ასაკში ანტონის სახელით ბერად აღიკვეცა გენათელ მიტროპოლიტ ექვთიმეს მიერ, რომელმაც შემდეგ დიაკვნად დაასხა ხელი, ხოლო 20 წლის ასაკში აფხაზთა კათალიკოს გრიგოლის მიერ ეკურთხა მიტროპოლიტად (კარბელაშვილი, 1900: 144-145). ანტონი იყო გელათის მონასტრის წინამძღვარი (1739 წ.), ქუთათელი მიტროპოლიტი (1740 წ.), ხოლო 1744 წელს, 24 წლის ასაკში ქართლის კათალიკოსად აკურთხეს. ამ დროიდან იწყება მისი ურთულესი მოღვაწეობა საერო და სასულიერო ასპარეზზე, რაც სიცოცხლის ბოლო წუთამდე არ შეჩერებულა. მეცნიერთა შეფასებით, იგი იყო დიდი განმანათლებელი, მქადაგებელი, მართლმადიდებლობის დიდი დამცველი, უამრავი ნათარგმნი და ორიგინალური სახელმძღვანელოს ავტორი, პოეტი, ბუნებისმეტყველი, დიპლომატი, საზოგადო და სასულიერო მოღვაწე, მჭევრმეტყველი და „მოკაშკაშე ვარსკვლავი“ მთელი XVIII საუკუნის განმავლობაში, რომელმაც მთელი ეპოქა შექმნა ქართული კულტურის თითქმის ყველა დარგში (კარბელაშვილი, 1900: 140). განსაკუთრებული წარმატებით იგი მოღვაწეობდა სასულიერო მწერლობის ასპარეზზე: ეგზეგეტიკის, დოგმატიკის, პოლემიკის, ასკეტიკის, კანონიკის, ჰაგიოგრაფიის, ისტორიის, ლინგვისტიკისა და ფილოსოფიის სფეროებში (კანდელაკი, 1966: 190).

ანტონ კათალიკოსი აღსაყდრებისთანავე აქტიურად ებმება ქვეყნის მართვის საქმეში და მის მთავარ საზრუნავს წარმოადგენს ეკლესიის ავტორიტეტის გაზრდა, განათლების დონის ამაღლება და ცენტრალური ხელისუფლების პოზიციის დაცვა, რაც უმნიშვნელოვანესი რეფორმების გატარებას მოითხოვს. იგი იწყებს ნიადაგის მომზადებას კულტურულ-საგანმანათლებლო რეფორმების გასატარებლად. თავდაპირველად, მის წამოწყებებს აქტიურად უჭერს მხარს ქართლ-კახეთის სამეფო კარი, რაც შემდეგ კონფლიქტში გადაიზრდება (ქავთარია, 1977: 5).

განათლებული ანტონი კარგად სარგებლობს თავისი უფლებით და დიდ გავლენას მოიპოვებს საზოგადოებაში: გარშემოიკრებს მაგლობელ-მწერალ-მწიგნობრებს, განაახლებს წირვა-ლოცვას ყველა ტაძარში, უახლოვდება ქართლის მეფე თეიმურაზ II-სა და კახეთის მეფე ერეკლე II-ს და საეკლესიო ქონებიდან ეხმარება გაჭირვების დროს. კათალიკოსად დადგინებისთანავე, იგი აღადგენს მეფედ კურთხევის წესს, საზეიმოდ ამზადებს საზოგადოებას და 1745 წლის 1 ოქტომბერს - სვეტიცხოვლობის დღესასწაულზე, სვეტიცხოვლის ტაძარში განსაკუთრებული ბრწყინვალეობით ასრულებს თეიმურაზის მეფედ კურთხევის ცერემონიალს.

ანტონ კათალიკოსის აღსაყდრება და ერეკლე-თეიმურაზის გამეფება საქართველოს ისტორიის უმნიშვნელოვანეს პერიოდს ემთხვევა. მამა-შვილის მეფობით აღმოსავლეთ საქართველო პოლიტიკურად ერთიანდება, ხოლო ეკლესიას სათავეში უდგება ახალგაზრდა, განათლებული და ენერგიული კათალიკოსი, რომელნიც ერთობლივი ძალებით ქვეყანაში უმნიშვნელოვანეს რეფორმებს ატარებენ.

ოსმალთა და ყიზილბაშთა ბატონობის პერიოდში საქართველოს პოლიტიკურ-ეკონომიკური სისტემის მოშლას მოჰყვება მართლმადიდებელი ეკლესიის დაკნინება, საეპისკოპოსოების გაუქმება, საეკლესიო მიწების გაყიდვა და საერო ხელისუფალთა მიერ მათი მიტაცება.

ეკლესიის გაძლიერებისა და შერყეული ავტორიტეტის აღდგენისათვის უპირველეს ყოვლისა, აუცილებელია საეკლესიო ქონების დაბრუნება და ეკონომიკური გაძლიერება, რაც ანტონ კათალიკოსის მთელი მოღვაწეობის მანძილზე მთავარი აქტუალური საკითხია.

ვინაიდან მუსლიმ მეფეთა მმართველობის პერიოდში „უმეცრებითა წერილისათა განრყუნილ იყო და დაკნინებულ კანუნი და წესი ეკლესიისა“ (დოლიძე, 1970: 798), ერეკლესა და ანტონის ინიციატივით 1748 და 1749 წელს იწვევენ საეკლესიო კრებას ეკლესიის მდგომარეობის მოსაწესრიგებლად და მართლმადიდებელი სარწმუნოების განსამტკიცებლად. კრებას მღვდელ-მთავრებთან ერთად თავადაცესწრებიან, რომელზეც „აღმოფხვრეს ქართლისა ქვეყნისაგან საქმე ყოველი უჯერო და წინააღმდეგი სჯულისა“ (პაპუნა ორბელიანი, 1854: 423). 1748 წლის კრების დადგენილებაში წარმოჩენილია მათი პროგრამა, რომელსაც ისინი ეტაპობრივად ახორციელებენ მთელი მათი მოღვაწეობის პერიოდში.

ამ ნაკლოვანებათა აღმოსაფხვრელად საჭიროა პრაქტიკული ღონისძიებების გატარება, რის გამოც აღადგინეს ვახტანგისეული სტამბა და საღვთისმსახურო წიგნების ბეჭდვა, რომელმაც 1755 წლამდე იარსება. იყვნენ

მხატვრები და „სხვა სახმარიც ყოველივე იშოვებოდა“, რაც აუცილებელი იყო მსახურების სრულყოფილად ჩასატარებლად (მეტრეველი, 1957: 413-429).

გარდა საეკლესიო საქმეებისა, ანტონ I კათალიკოსი აქტიურ მონაწილეობას იღებს პოლიტიკურ პროცესებშიც. იგი მუდამ მხარში უდგას მეფეს ზნეობრივი რჩევებითა და მატერიალური დახმარებით, ყველა სოფელში აღადგენს დანგრეულ ტაძრებს, შეკრებს საეკლესიო მამულების სიგელებს, მეფეს დაამტკიცებინებს და ამ ქონების დასაცავად ქმნის საეკლესიო სასამართლოს - დიკასტერიას. ანტონ I ერთმანეთს უთავსებს სახელმწიფოსა და ეკლესიის ინტერესებს, ნებისმიერ განკარგულებას გამოსცემს მეფის სახელით ან მისი ხელმოწერით და ყოველ გამარჯვებას საზეიმო ვითარებაში მეფესთან ერთად აღნიშნავს. ეს მრავალმხრივი მოღვაწეობა წყდება 1755 წელს, რასაც წინ უძღვის შემდეგი მოვლენები:

1744 წლიდან თეიმურაზ II-ის პოზიციებს ქართლის სამეფო ტახტზე სერიოზულ საფრთხეს უქმნის ღრმად განათლებული, დიდად ენერგიული და განსაკუთრებულად ავტორიტეტული ანტონი დიდი კათალიკოსი, რომელიც არა მხოლოდ ქართლის საკათალიკოსო ტახტის საჭეთმყრობელია, არამედ აქტიურად ერევა ქვეყნის საშინაო და საგარეო პოლიტიკაში (გურული, 2007: 52). მიუხედავად იმისა, რომ ანტონ კათალიკოსი არანაირ სურვილს არ გამოხატავს ქართლის სამეფო ტახტის მიმართ, და პირიქით, XVIII საუკუნის II ნახევრიდან ეკლესია, ანტონ კათალიკოსის მეთაურობით თეიმურაზის მხარეზეა, თეიმურაზი მუდმივად ეჭვის თვალით უყურებს მას - როგორც ქართლის სამეფო ტახტის კანონიერ მემკვიდრეს, რომ მან შესაძლოა უარი თქვას კათალიკოსობაზე, საკუთარი უფლებები დაამტკიცოს და თეიმურაზი ტახტის გარეშე დატოვოს. ამ მიზეზით თეიმურაზი მუდმივად ფრთხილობს და საბაბს ეძებს ანტონის ჩამოსაშორებლად, რადგან თავად მას სუსტი საფუძველი გააჩნია ქართლის სამეფო ტახტზე. ამიტომ, თეიმურაზს ეს ბრძოლა შეგნებულად გადააქვს რელიგიურ ასპექტში და საკუთარ მოძღვარს, ცნობილ მწიგნობარსა და მრავალი ხელნაწერის გადამწერ ზაქარია გაბაშვილს უპირისპირებს ანტონ კათალიკოსს. დაპირისპირებულთა ორივე მხარის უკან მათ მომხრეთა მთელი დასები დგანან (ქავთარია, 1977: 15, 5).

1755 წლის 16 დეკემბერს მცხეთაში მეფე თეიმურაზმა მოიწვია საეკლესიო კრება, რომელზეც სამუდამოდ განკვეთეს კათალიკოსი და აუკრძალეს მღვდელმსახურება. ამის გამო მან მოითხოვა მეფე თეიმურაზისაგან რუსეთში წასვლის უფლება და სინოდის წინაშე წარსადგენი დოკუმენტი (ჟორდანი, 1991: 83).

1757 წლის 11 მარტს ანტონი რუსეთის სინოდის წინაშე წარსდა, სადაც მან საკუთარი მართლმადიდებლური აღმსარებლობა დაადასტურა და ვრცელი მოხსენებით განმარტა რუსეთში გადასახლების მიზეზი (ქავთარია, 1977: 29). 1757 წლის 1 დეკემბერს რუსეთის სინოდმა ანტონს შესთავაზა ვლადიმირისა და იეროპოლის ეპარქია, რომლის მართვასაც იგი 9 დეკემბრიდან შეუდგა (ჟორდანი, 1991: 98).

ანტონ კათალიკოსმა 7 წელი გაატარა ვლადიმირის ეპარქიაში, სადაც იგი იმავე ეროვნულ საქმეს ემსახურებოდა, რასაც საქართველოში, მიუხედავად იმისა, რომ თანამედროვეთაგან მას, როგორც თავად ამბობს, გაკიცხვის მეტი არა მიუღია რა (ქავთარია, 1977: 43). ანტონს ურთიერთობა ჰქონდა რუს მეცნიერებთან და ამ პერიოდის განმავლობაში ქართულად გადმოთარგმნა მრავალი რუსული წიგნი, რომლებიც ისწავლებოდა რუსულ სემინარიებში: თვენი, კონდაკი, პარაკლიტონი, ტიბიკონი, მღვდელმთავრის კურთხევის წესი, ახალი ფილოსოფია, ისტორია ალექსანდრე მაკედონელისა; ლათინურიდან თარგმნა: ღვთისმეტყველება, ფილოსოფიური ტრაქტატები, კურციუსის ისტორია; შეადგინა საქართველოს ისტორიის მოკლე კურსი, ლოგიკის, მეტაფიზიკის, ზნეობრივი ფილოსოფიის, თეორიული ფიზიკის, პრაქტიკული ღვთისმეტყველების სახელმძღვანელოები; მოამზადა მასალები ახალი ქართული გრამატიკის გამოსაცემად (მთვარელიშვილი, 1991: 23; ჟორდანია, 1991: 100; კეკელიძე, 1991: 127).

რუსეთში გამგზავრების დროს ანტონ კათალიკოსმა, როგორც თავად ამბობს, არ იცოდა სხვა ენა, გარდა ქართულისა, ამიტომ მას შეეწოდნენ „რუსნი კაცნი სწავლულნი“. მომდევნო პერიოდში მან შეისწავლა უცხო ენები, თუმცა მთარგმნელობით საქმიანობას იგი ეწეოდა მეცნიერთა ჯგუფთან ერთად. საქართველოში დაბრუნების შემდეგ კათალიკოსმა შექმნა ძლიერი სკოლა, სადაც აღზარდა არაერთი მეცნიერი, რომელიც მასთან ერთად ეწეოდა კულტურულ-საგანმანათლებლო მოღვაწეობას. მათ შორის იყვნენ სხვადასხვა უცხო ენის მცოდნენიც, რომელთაც ანტონ I-ის მიერ შერჩეული წიგნების თარგმნა ევალებოდათ ქართულ ენაზე. ამ თარგმანებს კათალიკოსი ასწორებდა, აზუსტებდა, დედანს ადარებდა და კომენტარებს ურთავდა (ავალიანი, 1983: 9-14).

მიუხედავად იმისა, რომ ანტონ კათალიკოსი მკაცრად ამხელდა სომხური სარწმუნოების აღმსარებლებს, მან გარს შემოიკრიბა სომხური ენის მცოდნენი, დაიახლოვა ისინი და მათი მეშვეობით ქართულ ენაზე დაიწყო სომხური თხზულებების თარგმნა. ამის მიზეზად სახელდება ის ფაქტი, რომ XVIII საუკუნის შუა პერიოდში შექმნილი პოლიტიკური მდგომარეობიდან გამომდინარე, ქართველებისათვის ერთადერთი ხელმისაწვდომი მწერლობა, რომლიდანაც შეიძლებოდა ძეგლების თარგმნა, იყო სომხური ლიტერატურა. აქედან გამომდინარე, აუცილებელი იყო მათთან ურთიერთობა კულტურულ-სამეცნიერო მუშაობისათვის. ანტონმა შექმნა მთარგმნელთა ჯგუფი და სათარგმნი ლიტერატურა მკაცრად შეზღუდა მხოლოდ ფილოსოფიურ-გრამატიკული ძეგლებით (ქავთარია, 1977: 65-66).

1762 წელს, პეტერგურგში მყოფი მეფე თეიმურაზ II-ის გარდაცვალების ცნობის მოსვლისთანავე, ერეკლემ თავი ქართლ-კახეთის გაერთიანებული სამეფოს მეფედ გამოაცხადა. მან დაამარცხა ყარაბაღის მფლობელი ფანაჰ-ხანი და განჯაში საკუთარი მფლობელობა განიმტკიცა. მისი უზენაესობა აღიარეს შაჰის, შამახიის, ნახიჭევანისა და ერევნის მფლობელებმა. გარდა ამისა, ერეკლემ ტყვედ იგდო სპარსეთის ტახტის მოსურნე აზატ-ხანი, რომელიც ირანის მბრძანებელს მხარშეკრული გაუგზავნა. მადლიერმა ქერიმ-ხანმა ცნო ქართლისა და კახეთის ერთ სამეფოდ გაერთიანება, აღიარა ერეკლეს

უფლება განჯა-ერევნის სახანოებზე და მისი უპირატესობა აღმოსავლეთ ამიერკავკასიაში. გაჩნდა პერსპექტივა ძლიერი საქართველოს აღდგენისა, რაშიც ერეკლეს თანამოაზრეები და თანამოსაგრეები სჭირდებოდა. ამ საქმის განმახორციელებლად მას პირველ რიგში საქართველოდან გამეფებული და ყველა უფლებაჩამორთმეული თავისი მამიდაშვილი ანტონ კათალიკოსი ესახებოდა. მეფისა და კათალიკოსის დაპირისპირების დროს ერეკლე ანტონის მხარეს იდგა, რაც კარგად ჩანს მათი მიმოწერებიდან, მაგრამ იგი ვერ ერეოდა თეიმურაზის გადაწყვეტილებებში. ამიტომ, როდესაც ერეკლე გაერთიანებული სამეფოს სრულუფლებიანი მეფე გახდა, მან ანგარიში არ გაუწია არც საეკლესიო კრების ძველ დადგენილებას, არც სამეფო კარზე გაბატონებულ ანტონ კათალიკოსის ოპოზიციას და პირველივე - 1762 წელს ანტონი საქართველოში მოიწვია. 1763 წელს იგი ქართლში დაბრუნდა.

1764 წლის ოქტომბერში შედგა საეკლესიო კრება, რომელზეც იოსებ კათალიკოსი დაადგინეს ხარჭაშნელად, ანტონი დააბრუნეს საკათალიკოსო ტახტზე, ხოლო მისი ცილისმწამებლები და მოწინააღმდეგეები განაკანონეს და ზაქარია გაბაშვილი განკვეთეს მღვდლობიდან (კარბელაშვილი, 1900: 166). იგი ჯერ რუსეთში და შემდეგ იმერეთში გადაიხვეწა (მთვარელიშვილი, 1991: 28), გაცილებით მძიმე ვითარება იყო ქართლის რეაქციონერ თავადებთან.

„ოსმალობის“ და „ყიზილბაშობის“ პერიოდში საქართველოს ეკლესია საგრძნობლად დაზარალდა, გაუქმდა მრავალი საეპისკოპოსო და მონასტერი: რუისის, ურბნისის, სამთავისის, ნიქოზის, დმანისის, ბოლნისის, ნეკრესისა და სხვა ეპარქიები, გარეჯის, ფიტარეთისა და სხვა მონასტრები. ასევე, დასავლეთ საქართველოში საქუთათლოს, ბიჭვინთის, ხონისა და სხვა ეპარქიები, მათი ყმა-მამული კი მთავრებსა და თავადებს ჰქონდათ მიტაცებული. საჭირო იყო განადგურების პირას მყოფი ეკლესიის აღდგენა, მოსახლეობის ზნეობრივი გადაგვარების პროცესის შეჩერება და ეროვნული ცნობიერების ამაღლება, რაც უდიდეს ენერგიასა და უმნიშვნელოვანეს საეკლესიო რეფორმებს მოითხოვდა. ანტონ კათალიკოსმა შეკრიბა საეკლესიო მამულების სიგელები, მეფეს დაამტკიცებინა საეკლესიო მამულები და აღადგინა ეპარქიები და ტაძრები ყველა სოფელში, რითაც განმტკიცდა ეკლესიის ავტორიტეტი და მეფეს ამოუდგა მხარში ეროვნული საქმის განხორციელების დროს (ხახანაშვილი, 1991:108).

XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან განსაკუთრებული ყურადღება მიექცა სწავლა-განათლებას. თუ მანამდე სწავლა კერძო ხასიათს ატარებდა და დამოკიდებული იყო რომელიმე კონკრეტული განათლებული პირის კეთილსურვილზე, ამიერიდან სასწავლებლები სახელმწიფო სტატუსს იძენდა და ორგანიზებულ ხასიათს ატარებდა. ამ რეფორმის მოთავეები იყვნენ ერეკლე II და ანტონ I კათალიკოსი, რომელთა სახელთან დაკავშირებულია არაერთი კულტურულ-საგანმანათლებლო ღონისძიება.

მიუხედავად იმისა, რომ მუსლიმი დამპყრობლები და მოთარეშე ლეკები მუდმივად აოხრებდნენ ქართულ ტაძრებს, XVIII საუკუნის II ნახევარში საქართველოს თითქმის ყველა კუთხეში, ეკლესია-მონასტრებთან, ეპისკოპოსთა და სხვა სასულიერო პირთა სახლებში არსებობდა დაწყებითი ტიპის

სასწავლებლები, სადაც განათლების მიღება შეეძლო ყველას, განურჩევლად წოდებისა და ხარისხისა (დარჩია, 1987: 21-25).

საქართველოში დაბრუნების პირველივე - 1764 წელს ანტონ კათალიკოსმა ანჩისხატის ტაძრის ეზოში მდებარე თბილისის სასულიერო სკოლა ფილოსოფიურ სემინარიად გადააკეთა, რომლის რექტორად დაინიშნა ფილოსოფოსი ფილიპე ყაითმაზაშვილი. მოგვიანებით, მსგავსი ხასიათის სემინარია 1782 წელს დაარსდა თელავშიც. გარდა ამისა, თბილისში არსებობდა დაწყებითი განათლების სასწავლებლები: სიონის, კალოუზნის, ქაშვეთის, მეტეხის, ანჩისხატისა და სხვა სკოლები. 1778 წელს თბილისში გაიოზ არქიმანდრიტის ხელმძღვანელობით დაარსდა რუსული ენის შემსწავლელი სკოლა, რაც პრაქტიკული საჭიროებით იყო გამოწვეული. აღნიშნულ სკოლებში ასწავლიდნენ წერა-კითხვას, არითმეტიკას, გეოგრაფიას, ფილოსოფიას, ღვთისმეტყველებას, ისტორიასა და ა. შ. თბილისის სკოლებში განათლებას იღებდნენ როგორც ქართველები, ასევე, სომეხი და მუსლიმი მოქალაქეები. არსებობდა კათოლიკეთა კერძო სკოლაც, რომელმაც არსებობა შეწყვიტა 1755 წელს, თეიმურაზ II-ის მიერ ქართლ-კახეთიდან კათოლიკეების განდევნის შემდეგ. ქართველი ახალგაზრდები განათლებას ეუფლებოდნენ ეკლესია-მონასტრებთან არსებულ სკოლებში, რისთვისაც სპეციალურად იქმნებოდა ორიგინალური და ნათარგმნი სახელმძღვანელოები. ანტონ კათალიკოსის მიერაა შედგენილი „ქართული ენის გრამატიკა“, „მოკლე ისტორია საქართველოსი“, „კატეხიზისი“, „ღვთისმეტყველების“ 4 ტომი, „რიტორიკა მხითარისი“, „კატელორია სიმეტნე“, „მარტირიკა“, „კიბე ცად ამყვანი იოანე სინელისა“, „ქებითი სიტყვა პატივად ღირსისა შიო მღვიმელისა“, „დასდებელნი, საგალობელნი პატივად რომელთამე ქართველთ ეკლესიის წმიდათა“, „პროლოდი პატივად წმიდათა“, „ისტორია ეფესოს კრებისა“, „ერგასეულნი“, „წიგნი აღსარებისა“, „აპოლოლია“, „ქადაგებანი მრავალნი“, „განმარტება ეპისტოლისა რომაელთა მიმართ“, „კლდე სარწმუნოებისა სტეფანე იავორსკისა“, „კერძოობითი ანტონის წერილები“, „წყობილსიტყვაობა“, „საქართველოს მეფეთა შთამომავლობისათვის“, „სპეკალი“ (ჟორდანია, 1991: 25), „წმინდა აბიბოს ნეკრესელის ქება“, „ქადაგება უფლის მირქმის დღეს“ (ხახანაშვილი, 1991: 108). ბაქარ ბატონიშვილის დავალებით დიმიტრი ციციშვილმა გერმანულიდან თარგმნა „არითმეტიკის“ სახელმძღვანელო, ვასილ ჭილაძესა და გოდერძი ფირალიშვილს ეკუთვნის „ღვთისმეტყველების წიგნები“ და „მხაზველობითი ხელოვნების სახელმძღვანელო“. სოლომონ ლიონიძის მიერაა შედგენილი რუსული ენის სავარჯიშო წიგნი „რაზღოვორი“; ვარძიის მონასტერში შეიქმნა „ქართულ-თურქული სასწავლო წიგნი“ (კეკელიძე, 1991: 127).

მეცნიერების სხვადასხვა დარგის შესწავლაში უდიდესი წვლილი მიუძღვით ანტონ კათალიკოსს, იოანე, ლევან და დავით ბატონიშვილებს, დიმიტრი ციციშვილს, ვასილ ჭილაძეს, ტიმოთე გაბაშვილს, იონა გედევანიშვილს, რაფიელ დანიბეგაშვილს, ავთანდილ თუმანიშვილს, გაიოზ რექტორს, პაპუნა ორბელიანს, ომან ხერხეულიძეს, ალექსანდრე ამილახვარს, იესე ბარათაშვილს, დოსითეოს ნეკრესელს, ფილიპე ყაითმაზაშვილს, ანტონ ცაგარელ-დადიანს და სხვ. მათ მიერ შეიქმნა მატემატიკის, ფიზიკის,

ქიმიის, სამედიცინო, სამხედრო-ტექნიკური, გეოგრაფიის, ფილოსოფიის, საქართველოსა და მსოფლიო ისტორიის, პედაგოგიკის, სამართლისა და სხვ. როგორც ორიგინალური, ასევე ნათარგმნი სახელმძღვანელოები (ასათიანი, 2008: 398-402).

ანტონ კათალიკოსმა მოიძია მთელს საქართველოში გაბნეული ხელნაწერები და მცხეთასა და დავით გარეჯში შექმნა ბიბლიოთეკები, რომლის ფონდი 7000 ტომს აღწევდა. არანაკლებ მნიშვნელოვანი იყო მონასტრებში ბიბლიოთეკების დაარსება. მის მიერ დაფუძნებულ საეპარქიო სკოლებში ეპისკოპოსები ვალდებული იყვნენ მოსახლეობისთვის წერა-კითხვა ესწავლებინათ (ჟორდანიას, 1991: 68).

ანტონ კათალიკოსის ხელმძღვანელობით ქართლ-კახეთის მოღვაწეებმა უდიდესი წვლილი შეიტანეს ქართველ და კავკასიის მთიანეთის ხალხთა კულტურული კავშირის განმტკიცებაში. „ოსეთის სასულიერო კომისია“ მოსკოვის ქართულ ახალშენსა და საქართველოს სამეფო-სამთავროებს შორის მნიშვნელოვან როლს ასრულებდა ქართულ-რუსულ ურთიერთობებში.

მრავალფეროვანი იყო ჩრდილოკავკასიაში ქართველ სასულიერო პირთა მოღვაწეობა. 1745 წლიდან „ოსეთის სასულიერო კომისია“ თავისი არსებობის 25 წლის განმავლობაში დაკომპლექტებული იყო სრულად ქართველებით. მომდევნო პერიოდში მმართველობა გადავიდა რუსების ხელში, თუმცა, მათ უმრავლესობას კვლავ ქართველები შეადგენდნენ.

XVIII საუკუნის 50-იან წლებში „კომისიის“ მიერ იყო მცდელობა ქართულიდან ოსურ ენაზე ეთარგმნათ რელიგიური თხზულებები ქართული ანბანის გამოყენებით. 60-იან წლებში მოზდოკში არსებობდა ქართული სკოლა ოსი უხუცესების ბავშვებისთვის. ამავე პერიოდში იქმნებოდა ლიტერატურული ნაწარმოებები. 1769 წელს მოზდოკში ქართულიდან რუსულ ენაზე ითარგმნა რუსეთის მთავრობისთვის ერეკლე II-ის მიერ შედგენილი: „Описание стран и народов, окружающих Грузию“ (Гамрекели, 1972: 11).

1772-1773 წლებში ყიზლარში გიულდენშტედტის თხოვნით დეკანოზმა პორფირი ბაგრატიონმა რუს სტუდენტ ს. ბელიაევთან ერთად გადათარგმნა „ქართლის ცხოვრების“ პირველი თავები. რამდენიმე წლის შემდეგ, თერგისპირეთის მკვიდრმა ვარლამ სავარსამიძემ პ. გრიგორიევთან ერთად თარგმნა სეხნია ჩხეიძისა და პაპუნა ორბელიანის თხზულებები. პარალელურად, ყიზლარსა და მოზდოკში მიმდინარეობდა მთარგმნელობითი სამუშაოები რუსულიდან ქართულ ენაზე. ამ სფეროში განსაკუთრებული წარმატებით გამოირჩეოდა ეპისკოპოსი გაიოზი. იგი მის მიერ თარგმნილ ლიტერატურას იყენებდა საგანმანათლებლო საქმეში ოსებისა და ინგუშების გასაქრისტიანებლად. 1784-1793 წლებში გაიოზ რექტორი იყო „ოსეთის კომისიის“ წევრი და მოზდოკის ეპარქიის მმართველი ეპისკოპოსი, ხოლო ეპარქიის გაუქმების შემდეგ ასტრახანისა და კავკასიის მთავარეპისკოპოსი, რომელსაც უდიდესი წვლილი მიუძღვის ოსი ხალხის რუსულ და ქართულ კულტურასთან დაახლოებაში.

გაიოზ რექტორი დიდად დაინტერესებული იყო სტამბის დაარსებისა და წიგნის ბეჭდვის საქმით, რაც სასკოლო და მხატვრული ლიტერატურის ნაკლებობით იყო განპირობებული. მისი ინიციატივით გაიხსნა სტამბები

მოზდოკსა და კრემენჩუგში, სადაც დაიბეჭდა ქართული „დრამატიკა“, „საციკრო ლოცვანი“, „მცნება ბასილის ბერმენტ მეფისა“, სასკოლო-საადმინისტრაციული და საღვთისმეტყველო ლიტერატურა (დარჩია, 1987: 87-88).

აღსანიშნავია, რომ თელავის სემინარიაში ოსი ეროვნების აღსაზრდელებიც იღებდნენ განათლებას. ეს გადაწყვეტილება მიზნად ისახავდა მოძმე ქართველი და ოსი ერის ურთიერთკავშირის აღდგენასა და მათ დაახლოებას.

გაიოზ ეპისკოპოსის ორგანიზებით სომხურიდან ოსურად ითარგმნა და გამოიცა „Начальное учение человеком, хотящим учиться книг божественного писания“. ეს იყო პირველი გამოცემული ნაშრომი ოსურ ენაზე. 1775 წელს არქიმანდრიტმა პორფირიმ ანტონ კათალიკოსის დავალებით ქართულად ითარგმნა 1773 წელს გამოცემული თეოფანე პროკოპოვიჩის ნაშრომი: „История о начале и продолжении раздора между греками и римлянами“ (Гамрекли, 1972: 12). მათ შორის ბევრი ქართველი მუშაობდა წიგნის გადამწერად.

გაიოზ რექტორმა რუსული ენიდან ითარგმნა: „დაბადება“, „ქრისტიანებრი სწავლა ანუ ჭეშმარიტი სიტყვა ღ“ისა“, „აღსარების წიგნი“, ამბროსი მედიოლანელის „მცვალეებისა მმისა მისისა სატირისა და თეოდოსი დიდისა“, „სამღვდლო ისტორია“, „ძველთა სამეფოთა ისტორია“, „რელამენტი“, „ტიპიკონი“, „ვასილი დიდის ეპისტოლენი“, „განმარტება იგავთა სოლომონისათა“, „სარწმუნოების კითხვა-მიგება“, ნიკოლა რადივალას „მგზავრობა წმინდა ადგილთა იერუსალიმს“, „კიტაის სიბრძნე“, „საყოფაცხოვრებო ჰსჯა“ და სხვ. გაიოზ რექტორის თანამედროვეთა ცნობით, მას 300-ზე მეტი წიგნი ჰქონდა ქართულად ითარგმნი.

ქართლ-კახეთის სამეფოში „მორიგე ჯარის“ შექმნის შემდეგ ერეკლე II-ის თხოვნით გაიოზ ეპისკოპოსმა რუსულიდან ითარგმნა იმპერატორ პეტრე I-ის ავტორობით შედგენილი წესდება „სამხედრო ტიპიკონი“ (დარჩია, 1987: 117-139).

ანტონ I-ის ხელმძღვანელობით ქართლ-კახეთის მოღვაწეებმა მნიშვნელოვანი წვლილი შეიტანეს ქართველებისა და კავკასიის მთიანეთის ხალხთა კულტურული კავშირის განმტკიცებაში. „ოსეთის სასულიერო კომისია“ წარმოადგენდა ერთგვარ შუამავალს რუსულ-ქართული კულტურული ურთიერთობების განვითარებაში.

XVIII საუკუნის საქართველოს მართლმადიდებელ ეკლესიაში ხშირი იყო შემთხვევები, როდესაც სასულიერო წოდებას უსწავლელ და გაუნათლებელ პირებს ანიჭებდნენ. მის წინააღმდეგ აქტიურად იბრძოდნენ ანტონ კათალიკოსი და ერეკლე II. მათ მიერ მიღებულ იქნა არაერთი დადგენილება, რომლის თანახმადაც იკრძალებოდა შესაბამისი განათლების მიღების გარეშე სასულიერო პირად კურთხევა. ამ ხარვეზის აღმოსაფხვრელად გაიოზ რექტორის მიერ ითარგმნა მთელი სერია ქრისტიანული წესებისა, რომელიც ეკლესიაში მსახურ პირებს ეხებოდა: „წესი დადგინებასა ზედა წიგნის მკითხუელისა და მგალობელისა“, „წესი იპოდიაკონის ხელდასხმისა“, „წესი ხელდასხმისა ზედა დიაკონისა“, „წესი ხელდასხმისა ზედა ხუცისასა“, „ცნობები ეკლესიათა აგების შესახებ“ (დარჩია, 1987: 138-139).

1781-1782 წლებში კონსტანტინოპოლიდან ჩამოყვანილმა ხელოსნებმა თბილისში დააარსეს ახალი ტექნიკით აღჭურვილი სტამბა, რომელიც მეფეს 20 000 მანეთი დაუჯდა. სასტამბო საქმიანობას ხელმძღვანელობდა

მბეჭდავ-გამომცემელი ქრისტეფორე კეჟერაშვილი. მის სტამბაში დაიბეჭდა 10 000-მდე წიგნი. ასევე, სტამბა არსებობდა დასავლეთ საქართველოში, რომელსაც მესტამზე გიორგი პაიჭაძე ხელმძღვანელობდა. პარალელურად, ნაყოფიერად მოღვაწეობდნენ კალიგრაფ-გადამწერები: მესხიშვილები, მაღალაძეები, მოძღვრიშვილები და ა.შ.

დასკვნა

XVIII საუკუნის II ნახევარში მეფე ერეკლესა და ანტონ კათალიკოსის მიერ ქართლ-კახეთის სამეფოში გატარდა უმნიშვნელოვანესი კულტურულ-საგანმანათლებლო ღონისძიებები, რამაც უდიდესი გავლენა იქონია ქვეყნის განვითარებისა და გაძლიერების საქმეში. ანტონ კათალიკოსმა მის მიერ დაფუძნებულ სემინარიებსა და სკოლებში აღზარდა განათლებულ სამღვდელოთა მთელი გუნდი და მათთან ერთად შექმნა ახალი ქართული საეკლესიო ლიტერატურა, მტკიცედ იცავდა ეკლესიისა და სახელმწიფოს ინტერესებს და აქტიურ მონაწილეობას იღებდა პოლიტიკურ პროცესებში. ამით იგი სახელმწიფოსა და ეკლესიის ურთიერთკავშირის განმტკიცებას, გაპარტახებული სოფლების აღდგენასა და მოსახლეობის კულტურულ-სოციალურ გაძლიერებას ცდილობდა, რაც საეკლესიო რეფორმების წარმატებით გატარებას განაპირობებდა.

დამოწმებული წყაროები და ლიტერატურა

ავალიანი ს. (1983). ანტონ ბაგრატიონი და XVIII საუკუნის რუსული ფილოსოფიური აზროვნება. *საქართველოს სსრ მეცნიერებათა აკადემიის მაცნე. ფილოსოფიისა და ფსიქოლოგიის სერია*. 3. თბილისი. გვ. 8-19.

ასათიანი, ნ. (2008). *საქართველოს ისტორია*. ტ. II. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

გურული, ვ. (2007). *ერთმორწმუნე რუსეთი მითი და რეალობა*. თბილისი.

დარჩია, მ. (1987). *გაიოზ რექტორი*. თბილისის უნივერსიტეტის გამომცემლობა.

იერარქია საქართველოს ეკლესიისა კათალიკოსნი და მღვდელთ-მთავარნი (1900). შედგენილი მღ. პოლიევკტოს კარბელაშვილის მიერ. თფილისი.

კანდელაკი, ნ. (1966). *ქართული საელჩო მჭევრმეტყველებს*. თბილისი. გამომცემლობა „ლიტერატურა და ხელოვნება“.

კეკელიძე, კ. (1991). ანტონ კათალიკოზის სალიტურგიკო მოღვაწეობიდან. *საღვთისმეტყველო კრებული* 1. თბილისი, გვ. 126-130.

მეტრეველი, ე. (1957). 1748 წლის საეკლესიო კრების დადგენილება. *აკად. ს. ჯანაშიას სახელობის საქართველოს სახელმწიფო მუზეუმის მოამბე*. თბილისი. გვ. 413-429.

მთვარელიშვილი, ნ. (1991). ანტონ I, საქართველოს კათალიკოზი (გამოკრებული ცნობები ვრცელის მისის ცხოვრებიდან). *საღვთისმეტყველო კრებული*. 1. თბილისი. გვ.15-29.

ორბელიანი, პ. (1854). *ამბავნი ქართლისანი*. ქართლის ცხოვრება, დასაბამითგან მეათცხრამეტე საუკუნემდის. ნაწილი მეორე. გამოცემული უ. ჩუბინოვისაგან. სანკტპეტერბურდი.

ჟორდანიას, თ. (1991). ანტონ I, საქართველოს კათალიკოსი და მთავარეპისკოპოსი ვლადიმირისა და იეროპოლისა. (თარგმანი ი. ამირხანაშვილისა). *საღვთისმეტყველო კრებული*. 1. თბილისი. გვ. 34-100

ქავთარია, მ. (1977). *XVIII საუკუნის ქართული საზოგადოებრივი აზროვნების ისტორიიდან (ანტონ ბაგრატიონის ეპისტოლარული მემკვიდრეობა)*. თბილისი.

ქართული სამართლის ძეგლები (1970). ტ. III. გამოსაცემად მოამზადა და შენიშვნები დაურთო ი. დოლიძემ. თბილისი.

ხახანაშვილი, ა. (1991). კათალიკოს ანტონ პირველის ცხოვრება და მოღვაწეობა (თარგმანი ნ. ქაჯაიასი). *საღვთისმეტყველო კრებული*. 1. თბილისი. გვ.101-125.

ხელაია, ა. (2013). ქრისტიანობის ბრძოლა ისლამთან საქართველოში. ლიტერატურული ჟურნალი *ანეული*. № 1. გვ. 74-79.

Гамрекли, В. (1972). *Вопросы взаимоотношений восточной Грузии с северным Кавказом в XVIII в.* Диссертация на соискание ученой степени доктора исторических наук. Тбилиси.

ANA DOLIDZE

CULTURAL AND EDUCATIONAL REFORMS DRIVEN BY EREKLE II THE KING AND CATHOLICOS ANTON I THE GREAT

Abstract

The article overviews the cultural and educational reforms and measures carried out as a result of the cooperation of the state and the church in the second half of the 18th century, which played an essential role in the revival and strengthening of the Kingdom of Kartli-Kakheti, then being on the verge of collapse.

The geopolitical reality had been determined by the interests of the Persian and Ottoman Islamic powers which intended to exterminate the Georgian community and the transformation of local territories into imperial provinces. Notably, they were engaged in Georgians' moral and mental degradation.

Erekle II, the king of Kartli-Kakheti and the catholicos Anton I the Great actively fought against this policy. As a result of their joint efforts, the rule of consecration of the king as a Christian was restored in Georgia, the positions of the church were strengthened, cultural-educational relations with the North Caucasus were renewed, and the living conditions of the local population improved.

Keywords: Georgian church, state, culture, education.